

УДК 94:32|(477+438)“1914/1918”

Микола ЛИТВИН

УКРАЇНСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ПОЛІТИКУМ У ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ (1914–1918)

Пам'ять про Першу світову війну та Українську революцію 1917–1921 рр. компартійна влада СРСР/УРСР намагалася витравити зі свідомості українців, прагнучи замінити її пафосом Великої жовтневої соціалістичної революції, літописом творення багатонаціонального Радянського Союзу. І це їй частково вдалося, про що свідчить “радянська” свідомість частини населення сходу і півдня України. Натомість влада Польської Народної Республіки (ПНР) не відкидала значення потуг польського національного руху, який намагався визволити співвітчизників із колоніальних тенет Пруссії/Німеччини, Австрії/Австро-Угорщини, Росії. Щоправда, при цьому гіперболізувала роль та місце лівих сил. Чи не тому посткомуністична Польща, на відміну від України, значно швидше і безболісно відновила національний нарратив історії, відновила повноцінний хід історичного пізнання.

Мета статті – реконструювати національні рації українського і польського народів, які в умовах Першої світової війни зуміли відновити національно-державні організми. І лише складні геополітичні наслідки війни не дозволили українцям утримати національну державність і соборність етнічних земель. Водночас автор усвідомлює, що від “жодної історіографії не слід очікувати остаточної, універсальної або абсолютної правди. Не можна очікувати, що історіографія зреститує світ таким, яким він був, або хоч покаже події такими, якими вони були... Таким чином, образ того світу, який дає нам історіографія, то тільки мисленневий його образ”. У зв'язку з цим важливим є діалог науковців обох країн, оскільки “свідомість істини ... шліфується в діалозі”¹.

Вибух світової війни було зустрінuto з особливим ентузіазмом в Австро-Угорщині, Німеччині та Росії. Несподівана хвиля національного духу й шовіністичних настроїв захопила всі верстви тогочасних суспільств. Великий психоаналітик З. Фройд у серпневі дні 1914 р. написав: “Вперше за 30 років я почувуюсь австрійцем”². Видається, що під цією фразою могло би підписатися багато українців і поляків, насамперед вояків – усусусів і легіоністів, які словом і багнетом започаткували збройний чин за відродження власних національних

¹ *Вжосек В.* Історія–Культура–Метафора. Питання неklasичної історіографії. Про історичне мислення / В. Вжосек. – Київ, 2012. – С. 21–22.

² Цит. за ст.: *Исламов Т.* Австро-Венгрия в Первой мировой войне. Крах империи / Т. Исламов // Новая и новейшая история. – 2001. – № 5. – С. 26.

держав³. І справді, Перша світова війна прискорила національну ідентифікацію східноєвропейських народів, визвольні рухи яких прискорили розпад імперій Габсбургів і Романових та створення незалежних держав.

Історія досліджуваної проблеми пройшла складний шлях у пошуках висвітлення суперечливих процесів того воєнного лихоліття. У цьому контексті в українській науці можна виділити кілька історіографічних етапів. Перший припадає на міжвоєнний час, коли світову війну 1914–1918 рр. автономно досліджували історики в радянській і Західній Україні. Для радянської історіографії визначальним був суто класовий підхід до оцінки суспільно-політичних явищ, а трактування передумов і наслідків війни підпорядковувалося, з одного боку, обґрунтуванню закономірностей соціалістичної революції, встановленню радянсько-більшовицької влади в Україні та збереженню цілісності багатонаціональної Російської держави (згодом СРСР), а з другого – намаганням довести нібито реакційний характер українського національно-визвольного руху та його керівництва, яке зображалося поплічником (союзником) міжнародного імперіалізму⁴.

Західноукраїнські автори, недавні учасники або очевидці тих драматичних подій, висвітлювали хроніку світової війни з позицій боротьби українців за державну незалежність і соборність, а також ставлення військово-політичних блоків до українсько-російського й українсько-польського протистояння. Особливу увагу приділено аналізу бойового шляху та культурно-освітній місії легіону Українських січових стрільців⁵. Багатою є література про передумови та характер українсько-польської війни 1918–1919 рр., де доведено, що Першолистопадове повстання 1918 р. у Львові не було нелегітимною акцією чи військовим заколотом проти поляків, а правно-політичною реакцією на заяву цесаря Карла від 16 жовтня про реорганізацію Австро-Угорщини у федеративну державу й ухвалу тимчасового парламенту Української Національної Ради щодо об'єднання українських земель Австро-Угорщини в Українську державу⁶.

³ Див. кн.: *Литвин М.* Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1990; *Dziesięciolecie odrodzenia polskiej siły zbrojnej. 1918–1928* / [pod red.: H. Mościckiego, W. Dzwonkowskiego, T. Bałabana]. – Warszawa, 1928.

⁴ *Яворський М.* Проблеми української національно-демократичної революції у 1917 р., її історичні основи та її рухові сили / М. Яворський // Червоний шлях. – 1927. – № 2; *Крастынь Я.* Революционная борьба крестьян в годы империалистической войны (1914–1918) / Я. Крастынь. – Москва, 1932; *Чеботарьов Ю.* Селянський рух на Україні в 1917 році / Ю. Чеботарьов. – Київ, 1935.

⁵ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: у 3-х ч. / К. Левицький. – Львів, 1928–1930; *Його ж.* Історія політичної думки галицьких українців / К. Левицький. – Львів, 1926; *Українські Січові Стрільці. 1914–1920.* – Львів, 1935; *Думін О.* Історія легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О. Думін. – Львів, 1936.

⁶ *Левицький К.* Великий Зрив: До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / К. Левицький. – Львів, 1931; *Лозинський М.* Галичина в 1918–1920 / М. Лозинський. – Відень, 1922; *Омелянович-Павленко М.* Українсько-польська війна 1918–1919 / М. Омелянович-Павленко. – Прага, 1929; *Паліїв Д.* Листопадова революція / Д. Паліїв. – Львів, 1929.

У 1940–70-ті роки радянська історіографія висвітлювала події 1914–1918 рр. виключно з позицій апологетики зовнішньої політики Росії як визволительки слов'янських народів, а дії західноєвропейських держав трактувались як імперські, експансіоністські. Водночас діяльність національно-демократичних сил в Україні характеризувалась як контрреволюційна й антинародна⁷. Щоправда, знаходилися поодинокі історики (насамперед О. Карпенко), які намагалися довести, що жовтнево-листопадові події у Східній Галичині й Буковині були частиною національно-демократичної революції на теренах Австро-Угорщини⁸. Хоча офіційна радянська наука не “відмовляла” сусіднім полякам, чехам та угорцям у праві на державне самовираження й відокремлення від імперії.

У висвітленні планів Німеччини та Австро-Угорщини щодо України найперше звернено увагу на діяльність пангерманців і їхній вплив на урядову політику Берліна та Відня⁹. Генезу німецьких планів досліджував киянин І. Кулінич, стверджуючи, що захоплення українських земель почалося ще задовго до війни через економічну експансію на ці терени¹⁰. Діяльність українських громадсько-політичних структур радянські історики розглядали як складову частину експансіоністських планів європейських держав. І лише у поодиноких працях їх показано виразниками певних (“буржуазних”) кіл українського народу¹¹. Щоправда, значно об'єктивніше досліджувалися соціально-економічні й демографічні процеси¹².

У період незалежності України проблема Першої світової війни поступово стала об'єктом комплексного наукового дослідження. До перших надбань можна зарахувати збірник наукових праць “Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи”, що вийшов у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича 2000 р. Відзначимо також монографії Івана Патера “Союз визволення України: Проблеми державності і соборності” (Львів, 1999), Степана Попика “Українці в Австрії: австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни” (Київ – Чернівці, 1999).

⁷ Див.: *Емец В.* Советская историография происхождения первой мировой войны / В. Емец // Первая мировая война. – Москва, 1968. – С. 23–57; *История первой мировой войны 1914–1918.* – Москва, 1975. – Т. 1–2.

⁸ *Карпенко О.* До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 році / О. Карпенко // 3 історії західноукраїнських земель. – Київ, 1957. – Вип. 1. – С. 59–90.

⁹ *Нотович Ф.* Захватническая политика германского империализма на Востоке 1914–1918 гг. / Ф. Нотович. – Москва, 1947.

¹⁰ *Кулінич І.* Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914) / І. Кулінич. – Київ, 1963.

¹¹ Детальніше див.: *Торжество історичної справедливості* / [відп. ред. *М. Олексюк*]. – Львів, 1968. – 803 с.

¹² *Макарчук С.* Етносоциальное развитие и межнациональные отношения на западно-украинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов, 1981; *Дециньський Л.* Великий Жовтень на Волині / Л. Дециньський. – Львів, 1977. Конкретно-історичний матеріал з цієї проблеми є також у багатотомнику “Історія міст і сіл Української РСР”, виданому в 60-х – 80-х рр.

Польські національно-державні прагнення в ХІХ–ХХ ст. досить об'єктивно висвітлені в книзі Л. Зашкільняка і М. Крикуна “Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів” (Львів, 2002). Досліджено також генезу та наслідки польсько-українського конфлікту 1918–1919 рр.¹³ Геополітичний та український вимір війни подано в колективній праці київських істориків “Велика війна 1914–1918 рр. і Україна” (Кн. 1–2. Київ, 2014–2015).

Після вибуху світової війни влітку 1914 р. українські землі опинилися в епіцентрі бойових дій армій супротивних держав, кожна з яких у стратегічних планах виношувала мету прилучення їх частини до своєї імперії. Німеччина прагнула відірвати від Романівської імперії європейську житницю – Наддніпрянщину; Австро-Угорщина намагалася розширити свої володіння завдяки Волині й Поділлям. Росія зазіхала на прикарпатські землі, зокрема нафтопромисел та лісові багатства. До речі, немало німецьких політиків допускало проголошення України як засіб ослабити Росію в геополітичному просторі Європи. Натякаючи на незалежність, кайзерівська Німеччина вбачала в Наддніпрянщині насамперед колонію, що стала би базою постачання продуктів і сировини. Англійські та французькі адмірали мріяли про чорноморські порти Одеси і Севастополя, курорти Криму. Отже, українське питання знову стало об'єктом міжнародної політики. “Бездержавні” українці змушені були битись у складі ворогуючих сторін: до російської армії було мобілізовано 4 млн наддніпрянців, а понад 300 тис. галичан, закарпатців та буковинців служило в цісарському війську¹⁴. Трагізм ситуації полягав ще й у тому, що на Південно-Західному російському фронті галичанам нерідко протистояли їхні етнічні побратими – наддніпрянські українці й козаки кубанських полків. У ході широкомасштабної Галицької битви (серпень–вересень 1914 р.) за участю півтора мільйона вояків уперше у світовій практиці масово використовувалися танки, авіабомбометання, хімічна зброя, а також започатковано депортації місцевого населення, зокрема патріотично налаштованих учителів, правників, греко-католицьких священників у глиб Романівської імперії. На жаль, трагізм цього нового геополітичного становища не одразу зрозуміли навіть найсвітліші постаті українського народу.

За таких складних умов українські політики розпочали пошук найраціональнішої етнополітичної орієнтації. Один із лідерів Української революції 1917–1918 рр. соціал-демократ Володимир Винниченко (згодом відомий письменник і маляр) у роботі “Відродження нації” (Відень–Київ, 1920 р.) вичленив три тогочасні орієнтації українських політиків. До першої групи належали ті, кого війна застала на території Романівської імперії, хто вірив, що перемога Росії змусить царат послабити національний гніт і наблизить свободу для пригноблених українців та інших народів. Друга група політиків, насамперед у Галичині, орієнтувалася на перемогу Австро-Угорщини й Німеччини та перехід під їхній протекторат усєї України. Третю групу становили політики, які орієнтувалися на власні сили українства. І до цієї орієнтації В. Винниченко не зовсім обґрунтовано відносить лише “соціалістичні течії”.

¹³ Детальніше див.: *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998; *Макарчук С.* Українська республіка галичан / С. Макарчук. – Львів, 1997.

¹⁴ Історія України / [керівник авт. кол. Ю. Зайцев]. – 2-ге вид. – Львів, 1998. – С. 213–214.

А тепер розгляньмо, як змагання за українську державність у 1914–1918 рр. перейшло із загальнотеоретичної в конкретно-політичну площину.

Тоді представники різних народів Росії з трибуни Державної думи неодноразово заявляли про свою лояльність до уряду й нової війни. З початком війни українці не робили подібних заяв, і соціал-демократ Симон Петлюра (редактор російськомовного журналу “Украинская жизнь” у Москві) дійшов висновку, що імперський уряд цю мовчанку трактуватиме як вияв вічного українського сепаратизму, намагатиметься знищити рештки національно-культурного життя. З іншого боку, необхідно було нагадати російському та європейським суспільствам про існування 30-мільйонного українського народу, втягнутого в страшну імперіалістичну бойню. Власне, для цього С. Петлюра опублікував в “Украинской жизни” статтю-відозву “Війна і українці”. В ній зазначено, що, вибираючи між Росією та Австро-Угорщиною, наддніпрянські українці пристають на бік Росії. Висловлено також надію, що недовіра російських властей до українців мине, і їхні проблеми у майбутньому буде вирішено¹⁵.

Товариство українських поступовців (ТУП), створене 1908 р. на Наддніпрянщині, зайняло загалом помірковану позицію. Його Рада вважала, що українці повинні зберігати стосовно воюючих сторін нейтралітет, і тому засудила лояльний виступ С. Петлюри. Однак мародерство царського війська, а також репресії нової російської адміністрації в Галичині й Буковині змінили настрої тупівців, як, зрештою, й інших українських політичних сил. У декларації ТУП “Наша позиція” від грудня 1916 р. стверджено: “Ми ... стоїмо на основі автономного устрою тих держав, з якими нас поєднала була історична доля; державу ми розуміємо як вільну спілку рівноправних та рівноцінних націй, серед яких не повинно бути ні гнобителів, ні гноблених”. А шлях до “демократичної автономії України” мав пролягти через націоналізацію “всіх форм приватного й громадського життя: школи, суду, церкви, адміністрації і громадських установ, органів самоврядування”¹⁶. Автор цієї декларації Сергій Єфремов, один з лідерів ТУП, вимагав негайного припинення війни. Від імені ТУП він також звернувся з листом до президента США Вудро Вільсона, де підтримав президентську ноту від 18 грудня 1916 р. про принципи завершення війни, реалізацію права націй на самовизначення, висловивши надію, що майбутній мир принесе волю великим і малим націям¹⁷.

Окрему позицію зайняла закордонна група українських соціал-демократів, що гуртувалася навколо женецького місячника “Боротьба” на чолі з письменником-наддніпрянцем Левом Юркевичем (до війни в 1911–1914 рр. проживав у Франції та Львові)¹⁸. Женецька група критикувала як “русофілів” з “Украинской жизни”, так і “германофілів” у Галичині та Німеччині. Л. Юркевич критикував ленінську

¹⁵ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – Київ, 1993. – С. 63–64.

¹⁶ Брицький П. Ставлення українських політичних партій до Першої світової війни / П. Брицький // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2001. – С. 131.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Довідник з історії України. – Київ, 2001. – С. 1112–1113.

програму з національного питання, але в ставленні до війни його позиція була схожою з російськими більшовиками: гасло поразки імперіалістичних урядів у війні й заклик до революційної боротьби проти царизму. Він хоча й закликав “готуватися до рішучої боротьби з царськими порядками, за політичну волю, за вільну Україну”¹⁹, однак не вірив у проголошення незалежності України в умовах світової війни; реальнішою, на його думку, була боротьба за автономію України у межах демократичної Росії.

Деякі дослідники вважають, що національно-політичною ініціативою на той час володіли українці Галичини й Наддніпрянщини, які опинилися в еміграції. Власне, для консолідації національно-визвольних сил галицької політики в серпні 1914 р. організували міжпартійну (входили націонал-демократи, радикали та соціал-демократи) Головну українську раду (ГУР) й почали формувати у складі царського війська легіон Українських січових стрільців, а наддніпрянці створили Союз визволення України (СВУ)²⁰.

Вже на 3-й день війни, 3 серпня 1914 р., ГУР видала маніфест, де заявила: “Теперішня хвиля кличе український народ стати єдинокорно проти царської імперії ... Перемога австро-угорської монархії буде нашою перемогою”²¹. Подібну заяву видав Союз українських і сеймових послів з Буковини. Щоби підняти рівень представництва інтересів українства, у травні 1915 р. ГУР реорганізовано в Загальну українську раду (ЗУР) (голова Кость Левицький). До її складу ввійшло 25 делегатів від Галичини, 6 – від Буковини, 3 – від СВУ, як представників інтересів підросійських українців. “Нашою метою, – підкреслено в одній з відозв ЗУР, – є вільна, самостійна Українська держава”. Безпосереднім і нагальним її завданням стало гасло української національно-територіальної автономії в межах імперії Габсбургів²². Активізувалася також ідея організації українського університету у Львові.

Про австрофільські позиції заявив 21 серпня 1914 р. і митрополит Греко-католицької церкви Андрей Шептицький: “Ми з Божої волі злучені з Австрійською державою і династією Габсбургів, спільна також доля і недоля. Коли військо нашого цісаря побідить – чекає нас краща і ліпша будучність. До крові будьте вірними цісарю”²³. У відповідь на це російська окупаційна адміністрація вислала митрополита до Суздальського монастиря. Депортовано до Росії й авторитетного голову Наукового товариства імені Шевченка у Львові Михайла Грушевського.

СВУ (перший голова Дмитро Донцов) було створено наддніпрянцями як позапартійну політичну репрезентацію національно-політичних і економічних інтересів українців у Росії. Реалізацію своїх національних змагань – державну самостійність і соборність України – Союз пов’язував з поразкою Росії у війні та поваленням царизму. Згідно із платформою СВУ, Україна мала бути конституційною монархією

¹⁹ Феденко П. Український рух у 20-му столітті / П. Феденко. – Лондон, 1959. – С. 99–100.

²⁰ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – С. 73.

²¹ Діло. – 1914. – 3 серпня.

²² Новітня історія України (1900–2000). – Київ, 2000. – С. 137.

²³ Діло. – 1914. – 26 серпня.

з демократичним ладом, однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними та релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою. В одному зі своїх раних звернень “До громадської думки Європи” Союз доводив, що незалежна Україна могла б стати твердиною проти експансії Росії в Європу. Для досягнення цієї мети його діячі налагодили контакти з урядовими колами Берліна та Відня. Від них регулярно надходила матеріальна допомога, що вважалася державним боргом майбутньої Української держави. Союз розвинув видавничу діяльність різними мовами²⁴ і розіслав своїх представників до Італії, Швейцарії, Швеції, Норвегії, Болгарії, Туреччини, США, щоб звідти інформувати світ про важливість розв’язання українського питання. Вдалося також організувати окремі табори для 80 тис. полонених наддніпрянців у Німеччині (Раштат, Вецляр, Зальцведель) і Австрії (Фрайштадт), налагодити випуск табірної преси, відкрити освітні курси та аматорські гуртки. У часи російської окупації Львова СВУ діяв до літа 1918 р. у Відні, де опублікував низку відозв до болгар, румунів, турків, шведів, чехів, в яких викривав брехню московського панславізму. Пресовим органом СВУ став щотижневий “Вістник Союзу визволення України” (вийшло 226 чисел загальним накладом 5000 примірників). 2 травня 1917 р. СВУ передав свої правно-політичні повноваження Українській Центральній Раді як легітимному парламентові народу України (водночас продовжував репрезентувати українські справи за кордоном)²⁵.

З вибухом світової війни у Відні почали розуміти, що від позиції українського населення залежить східна політика держави, а можливо – й майбутнє монархії. Тому урядові експерти намагалися змоделювати бодай якийсь варіант творення української автономії. Її суть зводилася до того, щоб українське населення, як і польське, мало право скликати національний сейм і створювати комісії, які б займалися проблемами національної культури та шкільництва. Єдиною складною проблемою було, на думку експертів, підшукати столицю для української автономії, адже великих східногалицьких міст з переважно українським населенням практично не було. Як можливі варіанти української столиці експерти розглядали Чернівці й Тернопіль²⁶. Однак цей план національно-територіальної модернізації Австро-Угорщини не відповідав інтересам більшості польського політикуму, і його перспективи виявилися сумнівними.

Зрозумівши, що австрійський уряд тяжіє до декларацій, українські політики К. Левицький та М. Василько шукали підтримки в німецькому посольстві. Проте створення українського коронного краю в Галичині суперечило німецькій концепції розв’язання польського питання. Тому українські плани в особі Загальної української ради, як і австрійські обіцянки, залишилися тільки планами. Німецький тиск на австрійську політику був таким відчутним, що в 1916 р. офіційний Відень вимушено погодився на не вигідне для монархії вирішення польської проблеми.

²⁴ СВУ видав 25 брошур 10-ма мовами про Україну, а також сприяв виходу 2-х часописів: “Українські новини” німецькою мовою у Відні та “Український огляд” французькою в Лозанні. Всього видано понад 250 книжок і брошур.

²⁵ *Патер І.* Союз визволення України... – С. 136–306.

²⁶ *Попик С.* Українці в Австрії: австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – Київ; Чернівці, 1999. – С. 100–101.

23 жовтня 1916 р. маніфестом імператорів Франца Йосифа і Вільгельма II було проголошено “відновлення” польської держави на землях Конгресової Польщі, новосформоване королівство опинилося фактично під німецьким протекторатом. Галичина мала зайняти те саме правове становище, що й Королівство Польське в Німеччині. Відтак австрійським політикам довелося відмовитися від ідеї українського коронного краю. Зрозуміло, що в нових геополітичних реаліях, незважаючи на масові протести українців, зокрема, заяви Української парламентської репрезентації у Відні, ділити Галичину за етнічною ознакою цісар не збирався²⁷.

Втрата надії на міжнародну підтримку у відродженні Української держави переконала українських політиків у необхідності згрупувати власні сили. І це вони продемонстрували після Лютневої революції, у березні 1917 р., коли створили в Києві широкопредставницький революційний парламент – Центральну Раду, котру очолив уродженець Холма, історик М. Грушевський. Наявні документальні джерела за літо 1917 р. свідчать, що українцям належало десь 75 % її мандатів, а решта – національним меншинам: росіяни мали понад 14 % усіх місць; євреї – 6 %; поляки – 2,5 %. Членами Центральної Ради в серпні 1917 р. було обрано 11 поляків: 3-х від Демократичного централу, 1-го від польських соціал-демократів, 7-х від Польської соціалістичної партії (лівиці). Не використали свою квоту польські соціал-демократи (PPS)²⁸.

Головним змістом політичної стратегії Центральної Ради стало домагання автономії у складі демократичної Росії. Її діячі соціалістичної орієнтації щиро вірили, що російській демократії і справді буде проводити демократичну політику щодо інших народів федерації. Проте перші політичні кроки російських демократів в особі Тимчасового уряду (а згодом і більшовицького уряду) засвідчили їх великодержавну шовіністичну політику щодо інших народів, у т. ч. українського. Проголошення 10 червня 1917 р. Центральною Радою автономії України стало кроком на шляху до повної політичної самостійності України. І лише Четвертий універсал Центральної Ради від 22 січня 1918 р. став втіленням прагнень українського самостійницького руху; в ньому було оголошено: “Від нині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, суверенною державою українського народу”²⁹.

У січні 1918 р. ухвалено також закон про національно-персональну автономію, надану “великоруській, єврейській і польській націям”, затверджено міністрів УНР у польських і єврейських справах, надано фінансову допомогу польській гімназії в Києві³⁰. Як згадував у спогадах Генрик Юзевський, “Україна дала можливість дихати польському життю на повні груди, створила умови для громадської діяльності, розвитку

²⁷ *Його ж* Українці в Австрії 1914–1918 / С. Попик. – С. 114–115; *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – С. 20–23.

²⁸ Українська Центральна Рада: документи і матеріали. – Київ, 1996. – Т. 1. – С. 10–11, 233; *Polacy na Ukrainie: Zbióyr dokumentów.* – Przemyśl, 1999. – Cz. 1: Lata 1917–1939. – Т. 2. – S. 7–27.

²⁹ Українська Центральна Рада. – Київ, 1996. – Т. 1. – С. 101–102; Т. 2. – Київ, 1997. – С. 102–104.

³⁰ Українська Центральна Рада. – Т. 2. – С. 72, 99–101, 259.

освіти, культури, забезпечила національно-культурну автономію, згідно з прийнятою програмою³¹. Міністерство польських справ УНР (80 осіб) очолив київський адвокат (згодом перший польський воєвода Волині) М. Міцкевич; департаментом освіти керував Станіслав Калиновський, який відкривав польські середні та початкові школи, затверджував їхні навчальні програми, допомагав роботі Вищого університетського колегіуму. Урядовцям дієво допомагало Польське товариство підтримки середніх шкіл з відділами у Києві, Бердичеві, Вінниці, Житомирі та інших містах. Зауважимо, що українська мова і література, історія України у польських навчальних закладах тоді не вивчалася³². Вказане міністерство було ліквідовано у червні 1918 р.

Як відомо, ще в лютому 1918 р. у Бересті підписано мир з Центральними державами, в результаті якого українська делегація домоглася скасування воєнної контрибуції, виведення австро-німецького війська після ратифікації договору, а також включила до УНР Холмщину. Однак не вдалося приєднати Галичину й Буковину, головню через спротив австрійців. Закон про новий адміністративно-територіальний поділ України від 6 березня 1918 р. поділив Україну на окремі землі. Центром Підляшшя, на яке також претендували поляки, став Брест³³. Про українські корені Холмщини доповів 15 березня 1918 р. на засіданні Малої Ради М. Грушевський, зазначивши, що цей терен став інтегральною частиною Польщі лише в ХІХ ст.³⁴.

Останній рік війни актуалізував і державно-соборницькі прагнення західних українців. На українських землях Австро-Угорщини національно-демократичну революцію було започатковано створенням 18–19 жовтня 1918 р. парламентської Української Національної Ради та проголошенням Української держави на цих землях. Першолистопадове повстання у Львові та перейняття українцями влади у 40 східногалицьких повітах засвідчило правомірність самовизначення одного з найбільших народів Центральної Європи, відродження національної державності, а також рішуче прагнення галичан, буковинців та закарпатців об'єднатися в незалежній соборній Україні. Перемога українців не загрожувала польському народу-сусідові у відродженні його державності і загалом територіальній цілісності Другої Речіпосполитої, що була проголошена лише 11 листопада 1918 р. Водночас національно-політичні плани польського проводу передбачали – всупереч волі українців – інкорпорацію території від Сяну до Збруча та ліквідацію Західноукраїнської Народної Республіки. Українство, яке заручилося нейтралітетом євреїв, а нерідко й збройною підтримкою, рішуче стало на захист краю. Національно-демократична революція переросла у визвольну війну українців за суверенність і соборність. Влада ЗУНР намагалася створити умови для національно-культурного життя меншин, насамперед поляків і євреїв. Утім, українська влада не змогла стримати народну

³¹ *Józewski H. Zamiast pamiętnika (2) / Henryk Józewski // Zeszyty Historyczne (Paryż). – 1982. – № 60. – S. 108.*

³² *Зарецька Т. Польське населення УНР в добу Української Центральної Ради (1917–1918 рр.) / Т. Зарецька // Історіографічні дослідження в Україні / [гол. ред. В. Смолій]. – Київ, 2003. – Вип. 13: у 2 ч. – Ч. 1: Україна–Польща: історія і сучасність: зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – С. 178–184.*

³³ Там само. – С. 181–182.

³⁴ Там само. – С. 203–207.

стихію, яка руйнувала пам'ятники польським діячам; були випадки інтернування польських урядовців і політиків, військовиків.

Загальнонаціональним інтересам була підпорядкована Злука УНР і ЗУНР у січні 1919 р., схвалена Національною Радою, Директорією та народним вічем у Києві й затверджена Трудовим конгресом України представників усіх соціально-політичних прошарків республіки. Акт Злуки зміцнив воєнно-політичну потугу соборної держави та задекларував правно-політичні засади об'єднання українського народу.

На першому етапі українсько-польської війни переважали національно-територіальні домагання: галицькі українці прагнули відродити на власних етнічних землях національну державність, а поляки – повернути т. зв. “історичні землі” – “креси”. На другому – почалося воєнно-дипломатичне втручання Антанти та Росії, а війна вийшла за національно-територіальні рамки й перетворилася в арену геостратегічної боротьби великих держав у цьому регіоні Центрально-Східної Європи. На Паризькій конференції країни Антанти віддали перевагу Польщі як більш надійному партнерові у боротьбі проти більшовицької Росії. Охоплена полум'ям російської агресії Україна вважалася ненадійним союзником. Тому Антанта пожертвувала державною незалежністю та єдністю українців задля побудови “санітарного” антибільшовицького кордону.

Розгляньмо тепер національні орієнтири польського політикуму. Вибух Першої світової війни знову виніс на міжнародну арену й польську проблему, що хоч і не відіграла стратегічної ролі в планах супротивних блоків, але з нею повинні були рахуватися лідери держав, котрі мали у своєму складі польські етнорегіони. Жадаючи морально-політичної прихильності польського політикуму й бізнесу, уряди Німеччини й Австро-Угорщини у спільній заяві від 9 серпня 1914 р. запевнили, що їхні війська принесуть поневоленням царизмом полякам свободу, а Королівству Польському – незалежність. Хоча за сприятливих геополітичних умов імператор Франц Йосиф був не проти того, щоби передати Королівство Польське й до Австро-Угорщини.

Німецькі та угорські політично-промислові кола насамперед цікавилися Балканами і Близьким Сходом. Щоправда, у Берліні теж планували невелику корекцію східного кордону, не прагнучи збільшувати чисельність поляків у своїй державі. Радикальні німецькі політики в особі президії Пангерманського союзу прагнули розчленувати Росію й оволодіти Польщею, Литвою, Білоруссю, Україною та прибалтійськими губерніями для поселення в них німецьких колоністів, а Берлін мав стати центром т. зв. “Середньої Європи”. Окремі угорські політики виступали не тільки за територіальні прирощення до імперії Габсбургів південнослов'янських земель, а й за сприятливих умов – Волині та Поділля, де були чималі польські земельні маєтності.

Офіційна Росія пообіцяла об'єднання трьох розшматованих частин Польщі під скіпетром Романових з наданням їй широкої автономії і, тим самим, послаблення Німеччини та Австро-Угорщини; інша, менша частина російського суспільства, вважала небезпечним посилення польського елементу імперії Романових. Союзні Велика Британія і Франція вбачали у польському питанні внутрішню справу багатонаціональної Російської імперії³⁵.

³⁵ Історія Центрально-Східної Європи / [ред. Л. Зашкільняк]. – Львів, 2001. – С. 362; *Зашкільняк Л.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк,

Як бачимо, учасники поділів Речіпосполитої – Росія, Німеччина та Австро-Угорщина – опинилися у протиборчих воєнно-політичних блоках (перша разом з Великобританією і Францією в Антанті, а дві наступні разом з Італією у блоці Центральних держав). І хоч “польська карта” в офіційних документах не завжди стояла в центрі світової геополітики, все ж відігравала важливе значення у процесі політичних дискусій та бойових дій у Центрально-Східній Європі. Зрозуміло, що свої прогнози щодо майбутнього нації польські політики насамперед пов’язували з перемогою однієї з конфліктуючих сторін і, залежно від передбачуваної розв’язки, будували власні державотворчі плани. При тому кожна партія (політичне угруповання) намагалася переконати співвітчизників по різні боки кордонів у правильності свого вибору.

Погоджуємося з думками польських історіографів, що напередодні і в перші роки війни польський політикум реально розглядав лише два завдання: або союз з Росією та об’єднання польських земель під царським скіпетром, або взаємодія з Австро-Угорщиною й відновлення польської державності під владою Габсбургів. Цікаво, що поділ на прихильників проросійської орієнтації та орієнтації на Центральні держави загалом збігався за партійно-політичним спрямуванням³⁶.

За перший варіант виступали насамперед ті політики, які після революційного 1905 р. стали депутатами Думи і разом з російськими партіями намагалися демократизувати політику Росії. Прихильники другого – критикували колоніальну політику царизму щодо поневолених народів, а також протидію Росії будь-яким спробам змінити монархічну форму правління. Державно-політичні шанси поляків вони вбачали в тому, щоб у світовій бойні народів виступити самостійною збройною силою. Цей вибір зробили члени ППС – революційної фракції на чолі з Юзефом Пілсудським.

Ліві робітничі партії, що розгорнули антивоєнну пропаганду, гнівно засудили обидві орієнтації. Однак їх погрози, як слушно відзначають польські дослідники, йшли врозріз із прагненнями більшості польського суспільства³⁷.

Розгляньмо конкретніше плани й наслідки реалізації перших двох завдань. Концепції розв’язання польської та української проблем за підтримки Росії сформулював у працях “Думки сучасного поляка” (1903), “Німеччина, Росія та польська проблема” (1908) і виступах у Думі лідер націонал-демократів Роман Дмовський, голова Польського кола в II і III російській Державній Думі (1906–1912). Враховуючи геополітичну ситуацію напередодні світової війни, він вважав нереальною програму відновлення Речіпосполитої в кордонах 1772 р. При тому не заперечував проти розширення російських кордонів на заході, а відтак надання зібраним польським землям автономії в межах Росії, в котрій бачив противагу німецькому гегемонізму³⁸. У 1908 р. Р. Дмовський заангажував колег-депутатів і партійців

М. Крикун. – Львів, 2002. – С. 432; Нариси з історії дипломатії України. – Київ, 2001. – С. 302–303.

³⁶ Дыбковская А. История Польши с древнейших времен до наших дней / А. Дыбковская, М. Жарын, Я. Жарын. – Варшава, 1995. – С. 216.

³⁷ Там само.

³⁸ Wapiciski R. Roman Dmowski / R. Wapiciski. – Lublin, 1989. – С. 175–179; Довідник з історії України. – Київ, 2001. – С. 213–214. Поштовхом до організаційного оформлення неосла-

до неославістської акції, що мала на меті об'єднання слов'янських народів під патронатом царату. Діяльність лідера національних демократів Королівства Польського позитивно оцінили галицькі консерватори, клерикальні людовці на чолі із Станіславом Стояловським, демократи, а також Слов'янський клуб у Кракові – послідовник польського слов'янофільства XIX ст. Думки галицьких ендеків і більшості партійців на чолі з редактором “Слова Польського” З. Василевським підтримали позицію Р. Дмовського; позапартійний Станіслав Гломбінський засудив залучення галицьких поляків до неославістського руху, мотивуючи своє переконання загрозою втратити вплив у політичних колах Австро-Угорщини. Неославістський рух також ігнорували польські людовці та соціал-демократи³⁹.

Славістичні конгреси у Петрограді (1908), а особливо Софії (1910) засвідчили безперспективність неославістської ідеології, що еволюціонувала у бік панславізму російської версії. Завдяки діяльності московсько-пітерських панславістських товариств і комітетів напередодні Першої світової війни в російському суспільстві все більше утверджувалась ідея визвольної місії Росії для слов'янського світу.

Загалом неославізм не набув серед галицьких політичних кіл такого поширення, як серед інших народів Австро-Угорщини, оскільки прозахідна політична орієнтація та національно-культурне спрямування більшості польських і українських партій виключали слов'янську ідею з арсеналу політичних засобів боротьби за національні права. Українську громадськість краю в цьому русі представляли лише москвофіли, для яких слов'янська ідея була складовою частиною світогляду й політичних орієнтирів; їхній лідер Д. Марков навіть зробив спробу, однак невдалу, очолити неославістський рух в Австро-Угорщині. “Пропаганда за рублі” – так назвали галицькі українці дії москвофілів на користь Росії⁴⁰.

Польський політикум Галичини обмежився пасивною підтримкою участі співвітчизників Королівства Польського в неославістському русі. У порівнянні з Росією і Німеччиною, як стверджують українські дослідники, поляки в Австро-Угорщині мали умови для національно-культурного та соціально-політичного розвитку й не вважали за потрібне ризикувати цим становищем. Попри всю свою недосконалість

вістського руху став фактично законопроект німецького уряду 1907 р. про відчуження західнопольських земель.

³⁹ *Мацевко І.* Польські національні демократи і неославізм (1907–1910) / *І. Мацевко* // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 212–227.

⁴⁰ *Москвофільство: документи і матеріали* / [вступ. ст., комент. та довідка док. О. Сухого]. – Львів, 2001. – С. 25–57; *Мацевко І.* Слов'янська ідея в інтерпретації та політичній діяльності Дмитра Маркова / *І. Мацевко* // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка: зб. наук. праць. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 97–103; *Макарчук С.* Галицьке москвофільство в кінці XIX – на початку XX ст. / *С. Макарчук* // Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республ. міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 1990. – Вип. 16. – С. 101–107; *Його ж.* Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX – 1914 р.) / *С. Макарчук* // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–92; *Миллер А.* “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / *А. Миллер.* – Санкт-Петербург, 2000.

парламентська традиція галицьких поляків, як і українців, дисциплінувала широкі верстви суспільства, привчаючи їх до життя в конституційній державі⁴¹.

Відзначмо й те, що неославистський рух мав негативні наслідки для можливого польсько-українського порозуміння: обговорення перспектив польсько-російської співпраці засвідчило заперечення ідеологами неославізму окремішності українського народу. Тому польські політики Галичини вбачали в неославізмі додатковий засіб боротьби проти українського руху, а місцеві москвофіли – можливість представити слов'янству галицьких українців як частину “єдиного російського народу”.

Утворений восени 1914 р. у Варшаві широкопредставницький Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським підтримав маніфест до поляків Верховного головнокомандувача російського війська великого князя Миколи Миколайовича від 14 серпня, котрий проголошував плани об'єднання всіх польських земель під скіпетром царя з наданням свободи віросповідання, мови та самоврядування, а також закликав відродити традиції Грюнвальда супроти німецької агресії⁴². Ще раніше, 8 серпня, на пленарному засіданні Державної думи представник Польського кола ендек В. Яроньський зачитав декларацію, де проголошено тотожність інтересів польського народу з Росією в розпочатій “війні між слов'янським і німецьким світом”. Аналогічну позицію зайняли поляки на своїх губернських і повітових з'їздах, а також земських зібраннях Київщини, Поділля, Волині, Рівненщини, Острозщини⁴³. За сприянням ендеків створювалися громадські комітети для допомоги біженцям і сім'ям загиблих вояків, а також здійснювалися пропагандистські акції за майбутнє об'єднання польських земель у складі Росії.

Одним із пріоритетних завдань Польського національного комітету було формування у складі царської армії польських відділів для боротьби з німцями. Ініціаторами цієї акції виступали польські громадські діячі В. Горчинський і З. Баліцький, що очолив спеціальний комітет. А вже 10 січня 1915 р. командувач Південно-Західного фронту генерал М. Іванов з благословення великого князя Миколи Миколайовича видав наказ про сформування польського легіону в Пулавах. Зіткнувшись з організаційними труднощами та певними негачіями в солдатському середовищі та Галичині, Польський національний комітет полишив вербування. Було сформовано лиш легіон силою батальйону (понад 900 осіб; під назвою “Легіон Пулавський”), який у березні 1915 р. скеровано з підлящиками на протинімецький

⁴¹ Див.: *Аркуша О.* Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. / *О. Аркуша* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 68–83; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / *І. Чорновол.* – Львів, 2000; *Його ж.* Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901: Нарис з історії українського парламентаризму / *І. Чорновол.* – Львів, 2002.

⁴² *Історія Центрально-Східної Європи.* – С. 354. Польський національний комітет нараховував 27 членів: 14 ендеків, 6 реалістів і 7 безпартійних.

⁴³ *Лісевич І.* У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.) / *І. Лісевич.* – Київ, 1993. – С. 73. На думку київського дослідника, таку позицію зайняли лише представники “імущих класів”.

фронт⁴⁴. Восени того самого року реорганізований легіон було приєднано до польської стрілецької бригади.

І все ж результат діяльності проросійського табору загалом можна вважати негативним: царат блокував будь-яку реалізацію польських політичних планів, не став масовим і Легіон Пулавський, відчутною була контрпропаганда галицьких ендеків. Не додавали авторитету російській адміністрації страшні хвилі солдатсько-селянських погромів, що охопили майже всю Наддніпрянщину, особливо в 1916–1917 рр. Ідеться, зокрема, про бунти бідноти, нищення розкішних резиденцій польських поміщиків (наприклад, у палаці графів Сангушків-Потоцьких в Антоїнах була власна електростанція, гараж на 9 автомобілів, оранжерея, каретний двір, кілька сотень верхових рисаків і півтисячі мисливських собак, тобто було за чим шкодувати)⁴⁵. Проросійські настрої охолодила й окупаційна політика царської адміністрації в Галичині, жорстокий штурм Перемиської фортеці, депортаційні акції нелояльних до режиму галичан і буковинців⁴⁶.

За перші місяці війни (до 1 січня 1915 р.) російська військова адміністрація, прикриваючись гаслом “порятунку єдиновірних братів”, змусила 300 тис. холмшаків (головно українців) переселитися в 37 внутрішніх губерній Російської імперії. Ця акція мала всі ознаки насильницької депортації⁴⁷.

Після вступу австро-німецького війська до Королівства Польського тут змінилася ще й пронимецька орієнтація консервативних сил.

А тепер розгляньмо національні прагнення польського політикуму, що базувалися на проавстрійській орієнтації. Як відомо, поляки, вступаючи в модерну добу, не були зовсім “недержавною нацією”: вони мали політичні традиції самоврядування, партії та національну правлячу еліту в імперії Габсбургів. За умовами австро-польського компромісу, що розширив права поляків у краї, намісник Галичини призначався з числа польської аристократії. В Галичині регулярно провадилися загальнопольські форуми, що мали знаменувати єдність розшматованої нації, ставилися пам’ятники повстанцям-військовикам і культурним діячам, урочисто відзначалися їхні ювілеї, створювалися загальнопольські товариства журналістів, музикантів та ін.

Значна частина польських політиків-“угодовців”, депутатів Галицького сейму (Агенор Голуховський, Флоріан Земляковський та ін.) сподівалася перетворити автономну Галичину на “польський П’ємонт”, навколо якого мала відродитися в

⁴⁴ Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000. – С. 159.

⁴⁵ Гудь Б. Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричини українсько-польських конфліктів першої половини ХХ століття / Б. Гудь. – Львів, 2000 – С. 82.

⁴⁶ Про функціонування каральної системи російського самодержавства в Україні в роки Першої світової війни див. кн.: Ярмиш О. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Ярмиш. – Харків, 2001.

⁴⁷ Горний М. Трагедія Холмщини та Підляшшя у Першій світовій війні / М. Горний // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – С. 171–172; Корнилович М. Біженська трагедія Холмщини й Підляшшя / М. Корнилович // Над Бугом і Нарвою. – 2016. – № 1. – С. 15–20; Берест І. Перша світова війна на землях Східної Галичини і Західної Волині / І. Берест. – Львів, 2015. – С. 29–201.

історичних кордонах Польська держава. Нова війна, на їхню думку, мала прискорити матеріалізацію цієї ідеї. Тим більше, що до 1914 р. було офіційно дозволено парамілітарні організації “Стрілецький союз”, “Стрілець”, “Польські стрілецькі дружини”, “Дружини Бартоша”, “Підгальські дружини”, яким цісарська армія надавала допомогу в організації вишколу та виховання. Діяльність львівського соціаліста Ю. Пілсудського, одного з лідерів “Стрільця” і “Стрілецького союзу” (створеного 1910 р.), розгорталась у порозумінні з австрійською розвідкою, що отримувала від нього конфіденційну інформацію про Росію. Майбутній маршал, який перебрався у перші дні війни до Кракова, планував з допомогою стрілецтва провести диверсійні акції в російському тилу й зніщувати повстання в Королівстві Польському. Однак цю ідею не було втілено у життя: місцеве населення з недовірою зустріло пілсудчиків, звинувативши їх у зв'язках з німцями. На вимогу цісарського командування Ю. Пілсудський у середині серпня призупинив тижневий рейд спеціальних загонів і, на пропозицію голови Польського кола в Державній раді (Відень) Юліуша Лео, вирішив приєднати свої формування до щойно створених польських легіонів у складі австро-угорської армії. Цісарське командування погодилося створити два польські легіони – Західний у Кракові і Східний у Львові по 8,5 тис. осіб у кожному (нагадаймо, що українцям дозволено лише один 2-тисячний легіон УСС). Загони Ю. Пілсудського реформували у 1-й полк, а в грудні 1914 р. на постої в Новому Санчі – у 1-шу Бригаду польських легіонів (2,4 тис. осіб), що одразу ж прийняла бойове хрещення під Тарновом (Ловчувек)⁴⁸. Загалом, бойовий шлях польських легіонів у Підгаллі, Карпатах та на Волині тривав три роки аж до липня 1917 р., коли вони на заклик Ю. Пілсудського відмовилися знову запрягти на вірність Німеччині та Австро-Угорщині. Особливий героїзм проявили польські легіоністи – 6-й полк піхоти і 1-й батальйон 1-го полку піхоти наприкінці вересня 1915 р. в болотисто-лісистих околицях волинського села Костюхнівка. Сучасники насамперед відзначали там хоробрість 19-річного поручника Леопольда Ліса-Кулі в ході російських багнетних штурмів. Не менш жорстокими були їхні жовтневі атаки під селами Кам'януха і Кукла. Наприкінці жовтня 1915 р. у прифронтових Маневичах було дислоковано польські полки II Бригади, які прибули потягом зі Львова (через Люблін і Ковель) на підмогу позицій XXI бригади австро-угорської армії. Під час листопадових боїв польські відділи проявили не лише героїзм, але втратили до половини свого особового складу. Щоправда, 9 листопада після потужного артобстрілу Костюхнівку вдалося відбити у росіян⁴⁹.

Як уже зазначено, влітку 1915 р. Німеччина та Австро-Угорщина, захопивши землі Королівства Польського, поділили їх між собою. У відповідь Польське коло у Відні після захоплення Варшави звернулося до цісаря із закликом об'єднати Королівство Польське з Галичиною під своїм скіпетром, але після негативної реакції Берліна ця пропозиція залишилася без відповіді. Тоді частина аристократії та міщанства королівства виступила за “активізацію” польської орієнтації на

⁴⁸ *Klimecki M. Jowczywek 1914 / M. Klimecki. – Warszawa, 1993. – S. 34–64.*

⁴⁹ *Ejusdem. Legiony to ... Szkice z dziejów legionów polskich / M. Klimecki, K. Filipow. – Białystok, 1998. – S. 105–110; Legiony Polskie w I wojnie światowej // Encyklopedia Wojskowa. – Warszawa, 2007. – T. 1. – S. 512–513.*

Німеччину. А в грудні 1915 р. ППС-фракція і група людовців “Визволене” організували Центральний національний комітет, що виступив за створення Королівства Польського під протекторатом Німеччини, щоправда, без Галичини й Познанщини, але натомість із включенням частини правобережної України. Проте Берлін не відгукнувся на заклик пілсудчиків⁵⁰.

На ту пору ендеки зайняли нейтральну позицію щодо німців, залишаючись вірними Росії. Лідер ендеків Р. Дмовський намагався навіть заручитися підтримкою керівників Антанти щодо реалізації планів автономізації Королівства Польського в складі Росії. Його підтримала польська еміграція.

Маніфест імператорів Німеччини й Австро-Угорщини від 5 листопада 1916 р. про створення в майбутньому самостійного Королівства Польського (а фактично конституційної монархії на чолі з королем німецької династії) польський загал зустрів з прохолодою, а російський цар виступив з гнівним протестом.

Навесні 1917 р. більшість із 3 млн поляків Росії підтримала Лютневу демократичну революцію. Тоді й відбулися зміни політичних орієнтацій поляків: втратили позиції ендеки, зросли впливи ліберальних демократів і лівих сил, що виступали за кардинальні соціально-економічні реформи. Все більшої популярності серед політиків, а також військовиків польських корпусів (дислокувалися на Поділлі й Волині) набувала ідея польської незалежності. Всупереч багатьом політикам чимало польських міщан і селян з ентузіазмом зустріли падіння царату і відродження незалежності України, про що, зокрема, писав видатний польський громадський діяч, киянин Г. Юзевський: “Я повернувся до Києва в червні 17 року й опинився в Києві українському, столиці української держави з власним українським урядом, парламентом, українським адміністративним апаратом. Зникло “«трехцветное знамя», на його місці панував блакитно-жовтий прапор ... Від цієї хвилини Україна стає державою. Ніхто й ніщо не можуть цього змінити”. У зв’язку з цим Перший польський з’їзд Русі за участю 36 громадських організацій (Рада Київської округи, Польський Львівський комітет допомоги, Осередок польських жінок, клуб “Огниво”, Товариство польських адвокатів та ін.) підтвердив у 1917 р. готовність поляків, “споконвічних мешканців цього краю”, підтримати українців у творенні незалежного життя. Обраний на з’їзді Польський виконавчий комітет польських організацій в Україні на чолі з Йоахимом Бартошевичем (знаний лікар, юрист, письменник, згодом депутат польського сейму) надіслав вітання зі словами солідарності з Українською Центральною Радою, його представники взяли участь в Українському національному конгресі у квітні цього ж року. Цікаво, що тогочасний редактор польського часопису “Dziennik Kijowski” Йоахим Волошиновський (згодом перебрався на Волинь, обирався депутатом сейму і сенату Польщі) навчав української мови українських політиків і міністрів. Однак уже на Третньому з’їзді польських організацій (липень 1917 р.) стався розкол: одна група виступила за підпорядкування польському уряду, а інша – на чолі з С. Грабським пропонувала визнати зверхність Тимчасового уряду. Протестуючи проти цих ініціатив, частина учасників створила Польську демократичну централь на чолі з подільським поміщиком і письменником С. Стемповським; 20 її представників обрані депутатами

⁵⁰ *Зашикільняк Л.* Історія Польщі. – С. 434.

Центральної Ради⁵¹. Сміливості і сили польським політикам додавало й те, що у 1917 р. на фронті повним ходом йшла колонізація окремих частин IV, VI, VIII, IX, XI армій. Зокрема із окремих корпусів і дивізій VIII армії у січні 1918 р. сформовано Польський стрілецький і Польський кавалерійський полки, кінну батарею, Польський легкий артилерійський дивізіон, інші допоміжні підрозділи загальною чисельністю понад 1700 осіб. Загалом наприкінці 1917– на початку 1918 рр. на фронті сформовано 3 польські корпуси. Зокрема третій корпус творився на базі етапно-концентраційних пунктів у Рівному, Луцьку, Крем'янці, Жмеринці, Бердичеві та інших міст. Цю діяльність з українською владою координував Інспекторат польських збройних сил у Києві на чолі з поручником А. Піотровським. Особливо непокоїв польських військових і політиків пункт Третього універсалу Центральної Ради, який скасовував право приватної власності на землю. Однак за кілька місяців до відродження незалежності Польщі головні польські формування на Наддніпрянщині були роззброєні, а чимало солдатів і офіцерів цих формувань невдовзі вступили до армії Другої Речіпосполитої⁵². Після відродження Польської держави Польський виконавчий комітет також перебрався до Варшави.

Революційні зміни 1917 р., падіння самодержавства – оплоту православ'я – римо-католицьке духовенство підросійських земель зустріло з надією та вдячністю до російської демократії. Тимчасовий уряд дозволив створення нових і відновлення ліквідованих царатом після польських повстань римо-католицьких епархій і парафій. Однак селянські виступи, масові погроми зруйнували чимало володінь польської аристократії і шляхти, а отже, послабили фінансове підґрунтя костелів. Щоправда, до українських визвольних змагань ксьондзи Луцько-Житомирської дієцезії РКЦ (1918 р. – 846 тис. віруючих, з них 373 тис. у Волинській губернії) поставилися скептично, вбачаючи у них перешкоду відновленню польської державності “від моря до моря”. На відміну від Української Центральної Ради, уряд П. Скоропадського взяв на себе зобов'язання щодо фінансування й утримання всіх церков; планувалося також створити окремий керівний орган для чотирьох дієцезій РКЦ в Україні. Однак приход до влади соціалістичної Директорії УНР, а згодом атеїстичної більшовицької адміністрації призупинили ці плани. Більшовицькі ревтрибунали розпочали арешти, конфіскацію церковного і особистого майна⁵³.

Зауважимо і те, що більшовицька Рада народних комісарів, що прийшла до влади під час Жовтневого збройного перевороту, оголосила Декларацію прав народів Росії, проте реально погодилася лише на визнання незалежності Фінляндії та Польщі.

У першій половині 1918 р. після поразки німецьких військ у Франції та австро-угорських в Італії й на Балканах активізували діяльність польські лоялісти.

⁵¹ *Зарецька Т.* Польське населення УНР... – С. 178–208.

⁵² *Папакін А.* Війська польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні (1917–1919) / А. Папакін. – Київ, 2015. – С. 37–46, 122–124.

⁵³ *Рубльова Н.* Українська революція і Костьол / Н. Рубльова // Історіографічні дослідження в Україні / [гол. ред. В. Смолій]. – Київ, 2003. – Вип. 13: у 2 ч. – Ч. 1: Україна–Польща: історія і сучасність: зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – С. 188–215.

Варшавський уряд Яна Стечковського започаткував переговори з Берліном і Віднем про перехід влади до поляків. А вже 7 жовтня 1918 р. Регентська рада видала “Маніфест до польського народу”, де проголосила утворення незалежної Польської держави на всіх польських землях, створення коаліційного уряду (воєнним міністром заочно став в’язень Магдебурзької в’язниці Ю. Пілсудський). 19 жовтня Польська рада Цешинського князівства проголосила приєднання Цешинської Сілезії до відроджуваної Польської держави й погодилася з чехами на її поділ. Польські послы до австрійського парламенту зініціювали створення 28 жовтня в Кракові Польської ліквідаційної комісії на чолі з Вінцентієм Вітосом, що всупереч українцям прагнула перейняти владу від австрійської адміністрації в Галичині. Водночас вона не визнала Регентської влади й фактично діяла як регіональний галицький уряд. У ніч на 31 жовтня 1918 р. члени Польської військової організації та патріотичні сили під проводом полковника Б. Рої роззброїли австрійський гарнізон Кракова й оволоділи більшістю населених пунктів Західної Галичини. Переходові влади у Львові 1 листопада перешкодили українські військові формування, створені Українською Національною Радою, що проголосила відродження Української держави на українських етнічних землях Австро-Угорщини⁵⁴.

Отже, листопадові національно-демократичні революції 1918 р. в Австро-Угорщині та Німеччині знову актуалізували польську проблему. У Берліні прийшли до влади соціал-демократи, у Відні – австрійські соціалісти. Відтак під тиском поневолених народів розпалася поліетнічна імперія Габсбургів. 11 листопада Німеччина підписала перемир’я з Антантою, що передбачало виведення німецького війська з окупованих територій, але не стосувалося східних територій. Того ж дня Регентська рада передала військово-політичну владу щойно визволеному Ю. Пілсудському; його владу одразу ж визнав Люблінський тимчасовий народний уряд, а також ліві та центристські партії. Так 11 листопада відродилася незалежна Польська держава.

У перебігу Першої світової війни українські та польські соціалістичні, національно-демократичні партії і політичні угруповання не сформували єдиного політичного курсу в ставленні до “своїх” урядів і вибору союзників. Неузгоджена позиція українського політикуму щодо війни негативно впливала на вироблення стратегії і тактики не тільки в процесі воєнно-політичних пертурбацій, а й під час повалення монархічного режиму Романових, коли необхідно було очолити українську революційну стихію 1917 р. Така різновекторна політика, особливо на завершальному етапі, не відповідала настроям солдатських мас. Поширення антивоєнних ідей у війську ініціювало некеровані антивоєнні демонстрації на фронті, наслідком чого стали невинуваті численні жертви через покарання за законами воєнного часу⁵⁵. Не відчутною, на відміну від поляків, була й допомога української діаспори.

⁵⁴ Детальніше див.: *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998.

⁵⁵ Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000. – С. 132; *Ярмиш О.* Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Ярмиш. – С. 178, 196, 228–230; *Українська революція: 1917 – початок 1918 рр.: проблеми, пошуки, узагальнення.* – Запоріжжя, 1998. – С. 75–114.

У 1-й чверті ХХ ст. українське і польське питання перетворилися на актуальну проблему міжнародного життя, а український та польський народи – з об'єктів на суб'єкти міжнародного права. І лише несприятлива зовнішньополітична ситуація, необхідність українців боротися кількома фронтами проти іноземних армій стали головними причинами втрати державної незалежності й територіальної цілісності України. На повоєнній Паризькій конференції країни Антанти віддали перевагу відродженій Другій Речіпосполитій як більш надійному партнерові у боротьбі проти російсько-більшовицької експансії в Європу. Етнополітичні проблеми розшматованих українців ще протягом тривалого часу продовжували залишатися нерозв'язаними у Польщі, Румунії, Чехословаччині та СРСР. Аналогічна доля спіткала поляків та Польщу, територію якої 1939 р. брутально розділили гітлерівська Німеччина і сталінський Радянський Союз.

Нині посткомуністичні Польща та Україна вкотре повинні координувати свої зусилля на шляху державотворення, бо знову ожили великодержавні амбіції Росії, яка не хоче втрачати політичного та економічного впливу на пострадянському просторі. Однак віриться, що на цей раз Польща та інші країни ЄС і НАТО не допустять реалізації нових східноєвропейських імперських планів Кремля.